

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ У КОНТЕКСТІ ПЕРЕХОДУ ДО ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

© І.О.Кірнос, 2011

Проаналізовано та систематизовано нові соціальні ризики, викликані переходом до постіндустріального суспільства. Із позицій аналізу тенденцій постіндустріалізму виявлено групи осіб, що підпадають під вплив нових соціальних ризиків. Обґрунтовано необхідність зміни напрямків соціальної політики держави.

Ключові слова: соціальний ризик, постіндустріальне суспільство, соціальна політика, ризик покоління, ризик плину життя, батьки-одинаки, демографічні тенденції

Here the new social risks caused by the transition to the post-industrial society are analyzed and systematized. From the position of the postindustrial trends analysis the groups of population which came under influence of the new social risks are revealed. A necessity of changes in social policy directions is justified.

Key words: social risk, postindustrial society, social policy,

Постановка проблеми. Сучасний етап суспільного та економічного розвитку, будучи перехідним періодом, передує становленню нового, інтегрованого економічного порядку. Посилення міжнародної конкуренції, технологічні трансформації, старіння населення, зміна демографічної та сімейної поведінки, спровоковані збільшенням активності жінок у професійній діяльності, є передумовами виникнення нових соціальних ризиків. Соціальні ризики, що зросли і поява нових їх видів, нових груп носіїв ризику викликають необхідність посилення державного втручання в економічні процеси для забезпечення соціальної стабільності в суспільстві. Отже, вивчення ролі держави в пом'якшенні наслідків основних ризиків життя, а також нових соціальних ризиків слід визнати актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціальних ризиків та їх нейтралізації є предметом вивчення і вітчизняних, і зарубіжних вчених. Так, Є. Мартякова досліджує механізми запобігання та попередження соціальних ризиків [1]. О. Новікова розглядає соціальні ризики з позицій захисту трудящих [2]. Н. Борецька оцінює загальний стан захисту населення від соціальних ризиків [3]. В. Капильцова [4] описує соціальні ризики в контексті системи соціального страхування. Увага впливових представників західної школи більшою мірою приділяється соціальним ризикам в умовах переходу до постіндустріального суспільства. Так, Г.Еспін - Андерсен вважає, що нові соціальні ризики призводять до виникнення соціальних держав нового типу [8]. П.Тейлор-Губі досліджує нові соціальні ризики в контексті соціальних змін [10]. П. Розанваллон ставить під сумнів спроможність існуючої системи соціального страхування впо-

ратися з новими ризиками і підіймає нові соціальні питання [11]. Дж. Бонолі аналізує зміну соціальної політики розвинених держав щодо нових соціальних ризиків [9]. При порівнянні підходів вітчизняних і зарубіжних вчених очевидним є розрив у рівнях і масштабі осмислення проблеми нових соціальних ризиків при переході до постіндустріального суспільства.

Метою статті є виявлення передумов виникнення нових соціальних ризиків та їх систематизація за допомогою аналізу тенденцій постіндустріалізму, що дозволяє обґрунтувати необхідність зміни напрямків соціальної політики держави.

Виклад основного матеріалу. Розуміння соціальних ризиків має енциклопедичний характер. Соціальний ризик - це визнана суспільством подія в житті людини, настання якої призводить до постійної або тимчасової втрати нею здатності до праці, або до скорочення попиту на її працю і, відповідно, до повної чи часткової втрати доходу, що є джерелом засобів існування. Загальновизнаними соціальними ризиками є хвороба, інвалідність, старість, безробіття, втрата годувальника, трудове каліцтво або професійне захворювання, вагітність і пологи [5].

Одні ризики є вічними, інші з'являються і зникають з ходом історії. Змінюються інструменти і способи нейтралізації основних ризиків життя - від сімейного їх розподілу до застосування ринкових механізмів та інструментів соціальної політики. За часів феодального ладу основним важелем нейтралізації ризиків традиційно вважалася родина. В аграрних суспільствах контракт поколінь передбачав турботу молоді про старих в обмін на спадщину. Отримання пенсії в даних суспільствах не було актуальною необхідністю, враховуючи довічну роботу в полі аж до самої смерті.

Індустріалізація призвела до неієдатності моделі сімейного розподілу ризиків і сприяла виникненню нових соціальних ризиків – переривання доходів у зв'язку з безробіттям, хворобою, старістю. У XIX ст., будучи масовим соціальним явищем серед робочого класу, бідність ознаменувала появу нового типу колективного соціального стану - пролетаріату, боротьба якого за свої права привела до формування в кінці XIX ст. системи соціального страхування - колективного розподілу індивідуальних ризиків.

З розширенням кола і кількості ризиків здатність сім'ї та ринку адекватно їх нейтралізувати знижується. Г. Еспін-Андерсен пропонує таку класифікацію, згідно з якою соціальні ризики можуть бути розподілені на три групи: класові, плину життя, поколінь. Названі ризики можуть бути знівельовані сім'єю, перерозподілені за допомогою ринкових механізмів (придбання страховки чи пенсійного плану) або нейтралізовані соціальною державою [8].

Класові ризики передбачають нерівномірний розподіл соціальних ризиків серед соціальних груп. Ринкові інструменти і придбання страховки є недоступними для високоризикових груп через недостатність ресурсів сімей. Проблема нерівних класових ризиків може бути розв'язана соціальною державою інструментами політики солідарності.

До другого типу згідно з Г.Еспін-Андерсеном, належать ризики плину життя, які передбачають нерівномірний розподіл соціальних ризиків протягом життя. Імовірність бідності найбільш висока в дитинстві, особливо у великих сім'ях, а також у старості внаслідок зниження доходів. Дані тенденції пояснюють спрямованість соціальної політики багатьох держав на два «пасивних» відрізки життя: на дітей - через надання родинних пільг, і літніх громадян – через надання пенсій.

Ризики поколінь - третя група з класифікації - припускають наявність систематично низьких життєвих можливостей у деяких верств суспільства. Бідність легко успадковується, і ймовірність стати бідними у дітей з бідних сімей в 2,6 раза вища, ніж у інших [5]. Схильність до даного виду соціальних ризиків особливо висока в Україні, де 28% населення, або 13 млн., живуть за межею бідності, а це кожен третій громадянин [13]. Враховуючи низькі можливості цих груп населення, ймовірність самостійного подолання ризиків поколінь надзвичайно низька, отже, необхідне втручання соціальної держави.

Таким чином, незважаючи на існуючі методи нівелювання ризиків за допомогою сім'ї та ринкових інструментів, нейтралізація класових ризиків та ризиків поколінь потребує рішень соціальної держави. Масштабні зміни і соціальні трансформації останніх десятиліть зачепили всі сфери людської діяльності - від сімейної поведінки і ринку праці до радикальної перебудови інституційної організації суспільства. Постіндустріальний уклад привів до появи нових професій і форм зайнятості, викликавши конфлікт між некомпетентністю і професіоналізмом. Ускладнення суспільства породило нову хвилю соціальних ризиків, нейтралізація яких старими методами соціальної політики неможлива. Нові соціальні ризики - це такі, з якими стикаються люди протягом життя в результаті економічних і соціальних змін, викликаних переходом до постіндустріальної епохи [11].

Однією з істотних тенденцій переходу до постіндустріального укладу стала зміна сімейної поведінки, що проявилось в підвищенні активності жінок на ринку праці, а також у зростанні нестабільності сімей. Феномен масового працевлаштування жінок викликаний необхідністю наявності двох годувальників для підтримання достатнього рівня сімейного доходу. Другою, не менш важливою причиною, можна вважати прагнення жінок до більшої рівності в доступі до освіти і незалежної зайнятості. У світлі цієї тенденції новим соціальним ризиком є балансування між роботою і сімейними обов'язками, а також поява батьків-одинаків.

Батьки-одинаки становлять певну проблему для соціальної політики держав (доступ до достатнього доходу, дитячі дошкільні установи, поєднання роботи і батьківських обов'язків).

В Україні даний вид нових соціальних ризиків також розповсюджений, тому 29,1% сімей є неповними [12]. При цьому більшість неповних сімей складають самотні матері, що виховують дітей. Вони ж є основним годувальником, при цьому охоплення дітей дошкільними установами становило 51% в 2005, 54% у 2007-2008 рр. і 56% у 2009 р. [13].

В умовах домінування моделі стабільної сім'ї з годувальником-чоловіком інструменти соціальної політики були спрямовані на підтримку зайнятості та працездатності. Жіночий ризик материнства не був об'єктом соціального захисту, тому що основна маса жінок була домогосподарками. Риси постіндустріального суспільства, що з'являються, зі зростаючою нестабільністю сімей і підвищеною можливістю безробіття протягом усієї трудової діяльності обумовлюють концентрацію ризиків плину життя в будь-якому віці - як у юному, так у середньому та зрілому.

Ще однією тенденцією постіндустріального укладу є збільшення тривалості життя, наслідком чого з'явився зростання чисельності людей похилого віку, що впливає як на соціальне забезпечення, так і на розмір державних пенсій і вартість послуг охорони здоров'я. Будучи традиційним жіночим обов'язком, догляд за літніми родичами стає стресом для жінок, які прагнуть реалізувати себе на ринку праці. Пошук жінками оплачуваної роботи створює попит на надання послуг з догляду альтернативними джерелами - чоловіками, приватним сектором, державою [6].

Таким чином, демографічні тенденції викликають новий соціальний ризик - поєднання роботи і сімейного життя. Україну демографічна криза торкнулася не меншою мірою, ніж Європу. За прогнозами, у 2025 р. близько чверті населення буде старше за 60 років, у той час як в 2050 р. майже третина всіх українців досягне віку 60 років і більше [16]. Отже, ризик поєднання роботи і сімейного життя розділять й українці.

Обов'язки з догляду впливають також на зайнятість і доходи. У сім'ях з дітьми зайнятість чоловіків значно вища за жінок. При порівнянні більш дорослих сімей, що мають літніх утриманців, які потребують догляду, показники зайнятості жінок і чоловіків зберігаються. Вплив обов'язків із догляду на зайнятість жінок у свою чергу підвищує ризик сімейної бідності [6]. Варто відзначити, що статистичні дані щодо часу, що витрачається на догляд за утриманцями доступні відносно європейських держав. В Україні подібні дослідження в принципі не ведуться, тому оцінити ступінь даного соціального ризику не уявляється можливим.

Зростання населення похилого віку призводить до збільшення державних витрат. У результаті спроби їх обмеження розширюється коло приватних соціальних послуг. Приватизація

соціальних послуг сама по собі не є ризиком, проте вона може провокувати неефективне регулювання стандартів приватних послуг. Зрушення у бік приватного сектора, відзначає П.Тейлор-Губі, найбільш помітні у сфері пенсійного забезпечення. У низці країн приватне забезпечення виступає як частина державної стратегії соціального захисту.

У нашій країні запровадження приватного пенсійного забезпечення почалося порівняно недавно, з прийняттям Закону України від 01.07.2003 р. «Про недержавне пенсійне забезпечення». Зараз кількість недержавних установ становить 108. Кількість учасників складає 497,1 тис. осіб, що є дуже незначною часткою серед населення [15]. Активність людей у самостійному забезпеченні власної старості знаходиться на низькому рівні, що підвищує необхідність втручання держави.

Наступною рисою постіндустріальної епохи є зміни на ринку праці, де підсилюється зв'язок між освітою та зайнятістю. До таких можна віднести технічне переоснащення виробництва, що знизило пропорцію некваліфікованих чоловічих професій у промисловості; зростання масштабу та інтенсивності міжнародної конкуренції, що дозволяє країнам з більш низьким рівнем оплати праці використовувати свої порівняльні переваги для залучення мобільної робочої сили. Змінилися також форми зайнятості, з'явилися вільні професії. Взаємозв'язок зайнятості та освіти підвищує ймовірність соціальної ексклюзії серед низькокваліфікованих людей, що можна розглядати як новий соціальний ризик. Будучи багатогранним явищем, ексклюзія є більш широкою категорією, ніж бідність. Якщо ризик бідності передбачає брак ресурсів та недостатнє задоволення потреб, то соціальна ексклюзія крім недостатніх ресурсів стосується також цивільних прав або обмежує їх (наприклад, скорочення доступу до інститутів соціальної інтеграції, в першу чергу до ринку праці).

Неповна зайнятість і вільні професії, що з'явилися в результаті змін ринку праці, послужили передумовою виникнення ще одного ризику – обмеженого пенсійного забезпечення, викликаного недостатніми пенсійними відрахуваннями [9].

Серед нових соціальних ризиків, що виділили П.Тейлор-Губі, Г.Еспін-Андерсен та Дж.Бонолі, вважаємо за потрібне розширити їх коло.

Характерною рисою постіндустріального суспільства є зростання і ускладнення технологій, що посіли важливе місце в повсякденному житті людини. При очевидних і незаперечних перевагах використання технологій, зворотним їх боком є підвищення ризику техногенних катастроф, у зв'язку з чим змінюється масштаб ризиків. Потенційні техногенні катастрофи, спровоковані терористами, загрожують не тільки безпеці та життєдіяльності сучасників, але ставлять під сумнів благополуччя майбутніх поколінь. Збій комп'ютерних мереж, спровокований ззовні, може призвести до витоку фінансів та інформації, порушити управління технологічними процесами, в тому числі управлінням наземним і повітряним транспортом. Із причини перерахованих вище факторів, роль держави в нейтралізації ризиків багаторазово посилюється, причому система соціального забезпечення не в змозі покрити всі види ризиків. Необхідно розробляти нові схеми компенсації збитків жертвам природних і техногенних катастроф.

Незаперечний вплив на поширення соціальних ризиків має глобалізація, змінюючи і розширюючи масштаби ризиків з локальних і національних до регіональних і світових. Можливості телебачення та засобів зв'язку дозволяють транслювати сюжети про рівень життя в більш розвинених державах, викликаючи почуття відносної депривації і наростання невдоволення власним життям у громадян інших держав. При цьому соціальне невдоволення має при сучасному технологічному розвитку суспільства може мати непоправні наслідки не тільки для окремої держави, але і планети в цілому. Доступ до зброї масового ураження і до бактеріологічної зброї може перетворити будь-який соціальний конфлікт локального масштабу на масове кровопролиття. Глобалізація та стирання кордонів підвищують небезпеку розповсюдження вогнища нестабільності на довколишні держави, тобто, змінився масштаб ризиків, у тому числі і соціальних. З іншого боку, із поширенням глобалізації зростає вплив міжнародної громадськості на внутрішню політику національних держав. Якщо у XVIII-XIX ст. бунти і демонстрації придушувалися арештами, розправами і розстрілом, то сьогодні втручання міжнародних організацій у відповідь на

неправомірні дії держави може мати як економічні, так і політичні наслідки: від ембарго до введення миротворчих сил.

Знаменною тенденцією розвитку постіндустріальних суспільств стали мобільність і свобода, що зросли, переміщення громадян внаслідок глобалізації та відкритості кордонів. У зв'язку з даною тенденцією новим соціальним ризи-ком, на думку автора статті, варто вважати розпад соціалістичного блоку. Дана історична подія спричинила за собою хвилю міграції в розвинені держави, відкривши канал для нелегальних фінансових операцій, експорту корупційних схем і практики ведення бізнесу. Таким чином, новими соціальними ризиками в зв'язку з переходом до постіндустріального суспільства варто вважати балансування роботи і обов'язків по догляду, зростання числа батьків-одинаків, ризик соціальної ексклюзії і зростання безробіття через недостатню кваліфікацію, зміну масштабу ризиків і ризик техногенних катастроф, а також розпад соціалістичного блоку. У табл. 1 наведено класифікацію нових соціальних ризиків у контексті тенденцій постіндустріального суспільства.

Таблиця 1

Нові соціальні ризики у контексті тенденцій постіндустріального укладу

Тенденція постіндустріалізму	Новий соціальний ризик
1. Зміна сімейної поведінки	
1.1 Масове працевлаштування жінок	Балансування сімейних обов'язків і обов'язків із догляду
1.2 Нестабільність сімей	Батьки-одинаки
2. Зміни ринку праці	
2.1 Поява нових професій (зниження ролі некваліфікованого труда)	Безробіття у зв'язку з низькою кваліфікацією Ризик соціальної ексклюзії
2.2 Нові форми зайнятості (неповний робочий день)	Недостатній розмір пенсії
3. Демографічні тенденції Старіння населення	Балансування між роботою та доглядом Гарантія державою приватних соціальних послуг
4. Розвиток технологій	Ризик техногенних катастроф
5. Глобалізація	Масштаб ризиків
5.1 Мобільність та вільне пересування	Розпад соціалістичного блоку

Варто відзначити, що хоча нові соціальні ризики зачіпають більшість європейських держав, у тому числі й Україну, ступінь толерантності до них варіюється у різних державах. Так, навіть невелике зниження рівня життя в західних державах здатне викликати бурю громадського протесту у вигляді масових виступів, демонстрацій, страйків. В Україні і Росії ж люди покійно переносили соці-альні катаклізми, викликані переходом до ринкової економіки, що у багато разів перевищують падіння рівня життя в порівнянні з європейським. Дану обставину можна пояснити історичними відмінностями європейських держав від України і Росії. Однак високий рівень толерантності до соціальних ризиків українського народу не знижує необхідності враховувати нові соціальні ризики при формуванні соціальної політики держави, тому що соціальне невдоволення може накопичуватися і досягти критичної точки.

Постіндустріалізм породив хвилю нових соціальних ризиків, впоратися з якими традиційними інструментами солідарного соціального страхування не завжди уявляється можливим. Це

дозволяє стверджувати, що існуючі методи нейтралізації ризиків вимагають ретельного перегляду і розробки нових інструментів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. По-перше, ризики плину життя і ризики поколінь викликають розрив між устроєм соціальної держави та зростаючими потребами, складність задоволення яких за допомогою ринкових інструментів або сім'ї зростає. Отже, тенденції постіндустріального суспільства збільшують необхідність державного втручання і пошуку нових інструментів соціальної політики з нейтралізації ризиків плину життя.

По-друге, зміна суспільного устрою виявила нові вразливі групи, які потребують соціального захисту. В основному, під нові соціальні ризики підпадають одні й тіж самі групи людей: молодь, сім'ї з дітьми і працюючі жінки. З огляду на появу нових соціально вразливих груп, зусилля соціальної політики доцільно направити на їх підтримку. Зокрема, знизити ризик балансування роботи і обов'язків із догляду для жінок дозволить державна підтримка працюючих жінок шляхом збільшення дошкільних дитячих установ.

По-третє, зростання числа людей похилого віку, які потребують догляду, викликає необхідність розширення приватних соціальних послуг.

По-четверте, зміни ринку праці ставлять актуальне завдання надання можливості підготовки та підвищення кваліфікації працівників.

По-п'яте, для кількісної оцінки нових соціальних ризиків доцільним є ведення статистичного обліку часу, що витрачається на догляд, а також вивчення взаємозв'язку зайнятості та обов'язків із догляду.

1. *Мартьякова Е.В. Экономический механизм реформирования социальных процессов: страхование, маркетинг, риск-менеджмент: моногр. /НАН Украины. Ин-т экономики промышленности. – Донецк: ИЭП, 2003. – 590 с.*
2. *Социальные проблемы: оценки и пути их решения. Кн.1. Социальная защита трудящихся/ О.Ф. Новикова [и др.]. - Донецк: ИЭП НАН Украины, 1995.- 327 с.*
3. *Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан проблеми: монографія/ Н.П.Борецька.- Донецьк: Янтра, 2001. - 352 с.*
4. *Капильцова В.В. Соціальні ризики в системі соціального захисту/ В.В.Капильцова, А.С.Бакаляр//Економика XXI века: междунар. Сб.науч. тр.-2007. - Вып. 1.- 253 с.*
5. *Словарь*
6. *Esping-Andersen G. Social foundations of postindustrial society/Gosta Esping-Andersen.- New York: Oxford University Press Inc, 2003. - 218 p.*
7. *Сидорина Т.Ю. Два века социальной политики/Т. Ю. Сидорина. - М.: Российский госу-дарственный гуманитарный университет, 2005. - 442 с.*
8. *Why we need a new welfare state/ [Esping-Andersen G., Gallie D., Hemerijck A., Myles J.].- NY: Oxford university press Inc, 2002. - 215 p.*
9. *Bonoli G. The politics of the new social policies: providing coverage against new social risks in mature welfare states/Giuliano Bonoli//Policy and Politics. - Vol. 33.- № 3.- 2005.- P. 431-449.*
10. *Taylor-Gooby P. New risks and social change// New risks, new welfare. The transformation of the European welfare state. - NY:Oxford university press Inc, 2004.*
11. *Rosanvallon P. The new social question: rethinking the welfare state/ Pierre Rosanvallon; translated by Barbara Harshav. - (New French thought). Princeton: Princeton University Press, 2000. - 139 p.*
12. *Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2010р.: доповідь [електронний ресурс].- Режим доступу: <<http://ukrstat.gov.ua/>>.*
13. *Держкомстат . – Режим доступу: <<http://ukrstat.gov.ua/>>.*
14. *Бідність в Україні: міжнародний та регіональний вимір: матеріали до засідання «круглого столу» [Реалії та перспективи подолання бідності в Україні]. - К.: ТОВ “Інформаційно-аналітична фірма ЕКСОР”, 2010. – 35 с.*
15. *Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.03.10 [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/npf_1kv_2010.pdf>.*
16. *Потенціал України та його реалізація: аналітичний звіт Міжнародного центру перспективних досліджень. - К., 2008. - 55 с.*